

Doç. Dr. Tahsin ÖZCAN
İ.Ü. Öğretim Üyesi

Hayatını Vakfededen Bir Saraylı GÜLFEM HATUN

Gülfem Hatun'un Üsküdar'da yaptırdığı eserlerden günümüze sadece küçük bir cami kalmıştır. Gülfem Hatun Mahallesi'nde Gülfem Sokağı'nda bulunan bu cami 1285 / 1868-1869'da yangında harap olmuş, ancak hayırsever halk tarafından yeniden yaptırılmıştır.

Osmanlı devletinin pek çok açıdan zirvede olduğu bir dönemdir Kanuni devri. Devrin padişahı da bu döneme uygun bir saltanat sürer, yaptığı kanunlardan dolayı kendisine Kanuni ünvanı verilirken kimileri de Muhteşem Süleyman gibi sıfatlar yakıştırırlar kendisine, sahip olduğu saltanatın ihtişamından dem vurarak. Neredeyse yarım asırlık istikrarlı bir yönetimle devleti bir cihan devleti haline getirir Sultan Kanuni. Süleyman Peygamber gibi rüzgara, hayvanlara ve cinlere hükmedemese bile ona yakın bir iktidara ve ihtişama sahiptir Osmanlı Sultanı Muhteşem Süleyman.

Zaferleri ardı ardına sıralayan bir ordu, her biri ilimde ayrı bir zirve olan İbn Kemâl, Ebüssüüd Efendi gibi ilim adamları, ülkenin dört bir yanına köprüler,

hanlar, hamamlar, kubbeler serpiştiren Mimarbaşı Sinan, kudretli vezirler ve daha niceleri. Bütün bunlar Kanunî'nin ihtişamını arttırıyor, dünyada rakipsiz bir saltanat sürmesi için gerekli ortamı sağlıyorlardı.

Ancak bütün bu ihtişamın yanında bir insanın yaşayabileceği en büyük acıları yaşamak, evlatlarını devletin, milletin bekâsi için kurban vermek, saltanat kavgasına düşen şehzadeler arasında hakemlik yapmak, ciğerpâresi evladının kanına girmek de düşmüştür taksim-i ezelîde Kanunî'nin payına. Yahya Bey'in yazdığı:

Meded meded bu cihânun yıkıldı bir yanı,

Ecel celâlîleri aldı Mustafa Han'ı

dizeleriyle başlayan mersiye okuyup da Şehzâde Mustafa için yas tutmamak ya da Sâmî'nin mersiyesindeki gibi

"Sen Muhibbî olasin sende mahabbet bu mîdur,

Mustafâ gibi ciğer-güşene şefkat bu mîdur." diyerek Kanunî'ye hesap sormamak mümkün müdür? Ya da bizzat Kanunî'nin oğlu Şehzade Bâyezid ile karşılıklı yazdıkları manzumeleri gözleri dolmadan okuyabilecek kaç kişi çıkar aramızdan? Şehzâde Bâyezid:

"Ey serâser 'âleme sultân Süleymânnum baba,

Tende cânnum cânımın içinde cânânnum baba,

Bâyezîdına kıyar mısın benim cânnum baba?

Bî-günâhım, Hak bilür, devletlü sultânnum baba." diye suçsuzluğunu ifadeye çalışırken Kanunî de oğlunu:

"Tutalum iki elün başdan başa kanda ola,

Çünkü istiğfâr idersün, biz de 'afv itsek n'ola?

Bâyezîdüm, suçunu bağuşlarım gelsen yola,

Bî-günâhım dime bâri, tevbe kıl cânnum oğul." diyerek suçunu kabullenip pişmanlık göstermeye, günahından tevbe etmeye çağırıyordu. (Bâyezid'in manzûm afnâmesi ve Kanunî'nin cevâbı için bkz. Şerafettin Turan, Kanunî'nin Şehzâde Bayezid Vak'ası, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1961, s.208-210.)

Devleti ve nizamı temelinden sarsan bütün bu kavgaların arkasında sarayda, kapalı kapılar ardında sürdürülen ve Bizans saraylarını aratmayacak entrikaların, kıtalara hükmeden sultana da sultanlık eden saraylı kadınların da büyük payı vardır. Kanunî'nin de üstünde bir başka saltanat, Ahmet Refik'in anlatımıyla bir kadınlar saltanatı hüküm sürer Osmanlı sarayında. Bu saltanata kadınlar bile isyan ederler kadın şair Nisâî'nin dizeleriyle:

"Bir Urus câdûsınun sözün kulağına koyup,

Mekr ü âle aldanuban ol 'acûzeyeye uyup,

Bâg-ı ömrün hâsılı ol serv-i âzâda kıyup,

Bî-terahhum şâh-ı âlem n'itdi Sultân Mustafa." (Yahya Bey, Sâmî ve Nisâî'nin mersiyeleri hakkında bkz. Ahmet Atilla Şentürk, Yahya Bey'in Şehzâde Mustafa Mersiyesi yahut Kanunî Hicviyesi, Enderun Kitabevi, İstanbul 1998, s. LXXVII-LXXVIII, 3 vd.)

Bütün bu entrikalar devletin ihtişamını gölgelemese de, Kanunî sonrasında artık yavaş yavaş ortaya çıkan pek çok problemin de tohumları atılmıştır bir kere. Zirve aynı zamanda inişin de başladığı yerdir. Osmanlı devleti Kanunî ile zirve

yaparken belki de aynı zamanda çöküşünü de başlatmıştır. Ancak bünye kuvvetli olduğu için pek hissedilmez zaafılar, zayıflıklar.

Osmanlı sarayı elbetteki sadece entrika peşinde koşanlara, saltanat hırsıyla yanıp tutuşanlara ev sahipliği yapmamıştır. Bütün bunların dışında kalabilen, bir anlamda sarayın vicdanını temsil eden, ebedî saltanatı saraydaki ikbâle tercih eden son derece fedakar hanımlar da gelip geçmiştir saraydan. Fakat belki de saray entrikalarına bulaşmadıkları, koridorlarında şuh kahaahalar patlatmadıkları için sesleri pek duyulmamış, tarihin tozlu sayfaları arasında kaybolup gitmişlerdir.

Unutulmalarının asıl kabahati belki biraz da bizde, bizim tarih anlayışımızdadır. Tarihçilerimiz tarihi hadiseleri daha çok gazeteci gözüyle incelemişler, kendilerince haber değeri taşıyan hadiseleri tarih diye yazmayı tercih etmişlerdir. Belki de gerçek tarihi magazin tarihçiliğine feda etmiştir tarih yazanlar, ya da magazin tarihçiliği gerçek tarihçiliğin önüne geçmiştir. Tarih kitaplarının sayfaları arasında tarihi yapanlar değil de bozanlar boy gösterirler hep; zemzemi ibadet niyetiyle her gün kana kana yudumlayan, büyük bir hazla içen yüzbinleri değil de, kuyusuna bevleden üç beş küstahı kaydeder tarihler. Dar bir gazeteci bakışıyla, haber özelliği taşımayan, sansasyonel nitelikte olmayan pek çok hadise ise görmezden gelinir, yok sayılır, nisyana terk edilir.

İşte bu nedenle Kanunî denince Nisâî'nin "Urus câdûsı" demekten çekinmediği Hürrem Sultan'ı herkes hatırlar, sarayda çevirdiği entrikalar romanlara, filimlere konu edilir, adeta kazınır hafızalarımıza dünyayı dize getiren Kanunî'ye Hürrem Sultan'ın ettikleri, birin yanına bin katılarak. Burada

bile seçici davranırız, faziletinden bahsetmeyiz pek Hürrem Sultan'ın, görmezden geliriz yaptırdığı hayır eserlerini; Aksaray'daki cami ile şadırvan, imaret, medrese, darüşşifa ve mektepten oluşan külliyyeyi, Mekke ve Medine'deki birer imareti, Cisir-i Mustafapaşa'da yaptırdığı kervansaray, cami ve imareti; Edirne'ye su getirip çeşmeler yaptırdığını unutturuz nedense.

Mihrimah Sultan biraz bilinir, ne de olsa padişahın kızıdır, hem de İstanbul'a Koca Sinan'ın eliyle birbirinden güzel iki muhteşem eser kazandırmıştır. Mihrimah Sultan düğününde takılan takılarla Edirnekapı'dan şehre, eski İstanbul'a girenlere surların hemen yanında kibar bir şekilde hoş geldin diyen nadide bir mücevher yaptırmış, yine Üsküdar'a boğazdan geçenleri selamlayan zarif bir mühür vurmuştur sahile kondurduğu eserlerle.

Peki ya Gülfem Hatun, bilenimiz tanıyanımız var mı? Elindeki imkanları seferber ederek hizmet kervanına koşturan, memleketin dört bir yanına kendi çapında vakıflar kuran Gülfem Hatun'u kaç kişi bilir ya da hatırlar? Ne yazık ki, pek bilenimiz, hatırlayanımız yok Gülfem Hatun'u; tarihin, tarihçilerin unuttuğu, unutturduğu yüzlercesinden biri olan bu fedakar, mütevazı saraylıyı.

Gülfem Hatun Kanuni'nin son demlerindeki gözdelerinden. Hürrem Sultan'dan sonra teselli aradığı bir sonbahar gülü. Ne yazık ki, entrikaların ve belki de saflığının, iyi niyetinin kurbanı olan, çabucak solan, soldurulan bir gül. Gülfem gül ağırızlı, Gülfâm ise gül renkli, yani pembe anlamına geliyor. Gülfem ya da Gülfâm, asıl ismi de değil muhtemelen, daha çok cariyeye olarak satılırken ya da saraya alınırken

yakıştırılmış bir sıfat gibi; asıl adını da bilen yok ne yazık ki. Gülfem Hatun, Üsküdar'da bir kenarda sarayda sürdürdüğü mütevazı hayata benzer bir şekilde, saraydan ve saraylılardan uzak, fakat hizmet etmek için uğruna hayatını verdiği insanların hemen yanbaşındaki bir mekanda bulunan ebedî istirahatgâhında yatıyor. Ve daha da önemlisi halkın gönlüne taht kurmuş, gönlünde yaşıyor Şehîde Gülfem Hatun,

yaptırdığı camiinin bekçiliğini de yaparak.

Gülfem Hatun'un son derece ilginç bir yaşam öyküsü var, cariyeye pazarından Osmanlı Sarayı'na, oradan da gönüllerin sultanlığına uzanan. Kim olduğu, nereden geldiği, saraya nasıl alındığı pek bilinmiyor Gülfem Hatun'un. Vakfı ile ilgili arşiv kayıtlarında Gülfem Hatun bint Abdurrahman deniliyor; yani ailesi,

babasının kim olduğu da bilinmiyor, büyük ihtimalle mühtedi olduğu için bu şekilde kayıt düşülmüş tarihe. Gülfem'in Sicilya'lı Rozaline olduğu ya da Polonya'lı olduğu şeklindeki rivayetlerin ne kadar doğruyu yansıttığı ise şüpheli. Saraya gelişi gibi gidişi de sessiz sedasız olmuş. Hürrem Sultan yazdığı mektuplarda ondan Gülfem cariyeniz diye bahsediyor. Görüldüğü kadarıyla hep Hürrem'in gölgesinde kalmış Gülfem, diğer

hasekiler gibi onun sağlığında pek öne çıkmamış, çıkamamış.

Hürrem Sultan'ın vefatından sonra ise Kanunî'nin tutku ile bağlandığı ve birlikte olduğu kadınlardan biridir Gülfem Hatun. Ancak, anlaşılan pek entrika peşinde koşmamış, sarayda kendine yer edinmekten çok hayır işleriyle meşgul olmuş. Uhrevi hayatında sahip olmayı umduğu cennet köşklerini

Osmanlı sarayına tercih etmiş. Kaynaklarda Gülfem Hatun'un yaptırdığı çok sayıda vakıftan bahsediliyor. Bunlar arasında Manisa'da yaptırdığı çeşmeler, yine Manisa'da bulunan ve Üsküdar'daki camii için vakıf olan otuz dükkan ile yirmi bin akçe nükûdu bulunuyor. Üsküdar'da harap halde bulunan Karacaahmet Sultan Türbesi'ni de Gülfem Hatun'un tamir ettirdiği bilgisi yer alıyor kaynaklarımızda. Ancak bütün bunlara ilaveten Gülfem Hatun'un en önemli vakıfları Üsküdar'da bulunduğu mahalleye de adını veren ve bugüne sadece camii gelebilmiş olan eserlerdir.

Harem'de aldığı terbiye ile ve büyük bir aşkla Osmanlı toplumunda yediden yetmişe herkesin katkı yapmaya çalıştığı hayır kervanına katılır Gülfem Hatun. Kanuni döneminde büyük gelişme gösteren ve özellikle saray kadınlarının yoğun ilgisine mazhar olan Üsküdar'da o da kendi çapında bir vakıf kurmaya girişir. Zarif bir eda ile Üsküdar'a gelenleri karşılayan Mihriman Sultan'ın yaptırdığı cami kadar olmasa da, yine Üsküdar'da, gözden ırak, kenarda bir yerde, mütevazı bir mekan bulur kendisine.

Üsküdar kadı sicillerinde yer alan kayıtlara göre Gülfem Hatun, 946/1539'da mektep, tabhane ve kârbansaray bina etmek üzere muhtelif emlak satın alır. Devrin önde gelen alimlerinden olan ve uzun yıllar şeyhülislâmlık yapan Ebüssuud Efendi'nin imzasını taşıyan vakfiyesi ise 949/1542 tarihlidir. Satın alınan arazi üzerinde bir cami, karbansaray, imaret ve mektep inşa ettirir. Ancak, kaynakların aktardığı bilgilere göre, parası vakfını tamamlamak için yeterli olmaz. Bunun için çare aramaya koyulur. Ve en sonunda hayatına mal

olacak bir yol bulur. Kanuni ile olan nöbetini diğer hasekilerden birine para karşılığında devreder. Gülfem'in niyetinden haberi olmayan Kanuni bunu bir vefasızlık ve kendisine karşı bir hakaret olarak algılar, fırsatı kaçırmayan diğer hasekiler de ateşe körükle giderler, Gülfem'i gözden düşürmek için yalan yanlış iftiralarda bulunurlar. Sultan kendisini küçük düşürdüğü için Gülfem'in öldürülmesine karar verir ve neticede hiç hak etmediği bir şekilde canına kıyılır bu nadide çiçeğin.

Bazı kaynaklar bu izahı kabul etmeyerek başka sebepler ararlar öldürülmesinin gerekçesi olarak; vakıflarını sağlığında tamamladığını ve başka bir cürüm işlediği için öldürüldüğünü iddia ederler, vefat tarihi ile vakfiyesinin tasdik tarihi arasındaki yirmi yıllık fark da buna işaret eder, ancak hiçbirini de anlatılanların dışında elle tutulur haklı bir sebep gösteremez. Sadece Ayvansarâyî Hüseyin Efendi Hadîkatü'l-Cevâmî'de Gülfem Hatun'un yaptırdığı camiyi tanıtırken bu konudan da bahseder ve "Hâtûn-ı mezkûrun şehîden vefâtı gâliba Şehzâde Sultân Bâyezid'e niyyetnâmesi olduğundan iktizâ eylemiştir." şeklinde doğruluğundan pek de emin olmadığı kaynağı belirsiz bir bilgi verir ve Şehzâde Bâyezid hadisesini anlatır. Refik tarafından verilen bilgilere göre Kanuni, bir süre sonra Gülfem Hatun'un gerçek niyetini öğrenir ve büyük bir üzüntüye kapılır. Ama ne çare ki, son pişmanlık fayda vermez, giden gitmiş, bahtsız Gülfem mezara girmiştir bir kere. Gülfem'in yarım kalan vakıflarını Mimar Sinan'a tamamlattır ve onun adına Macaristan ve Manisa'da pek çok vakıf tayin eder.

Gülfem Hatun'un naaşı Üsküdar'da yaptırdığı camiinin yanına defnedilmiş, üzerine bir de türbe yaptırılmıştır. Ancak bu türbe daha sonra yıkılmış ve mezar taşlarıyla sandukası camiinin hemen solundaki bugünkü yerine nakledilmiştir. Gülfem Hatun'un vakıf sevdası, saraydaki sultanlıktan olmasına yol açsa da halkın gönlünün sultanı olmuş, kendisine bir faninin ulaşabileceği en yüksek rütbe olan şahadet mertebesi layık görülmüştür. Vakfı uğruna canını veren Gülfem Hatun'un mezar taşında belki de saraylı hanımlardan hiçbirine nasip olmayan şu ibare yer almaktadır: "Sâhibetü'l-hayrât Şehîde-i Saîde Gülfâm Hatun. Sene tis'a sittîn ve tis'a mie [969/1561-1562].

Gülfem Hatun'un Üsküdar'da yaptırdığı eserlerden günümüze sadece küçük bir cami kalmıştır. Gülfem Hatun Mahallesi'nde Gülfem Sokağı'nda bulunan bu cami 1285/1868-1869'da yangında harap olmuş, ancak hayırsever halk tarafından yeniden yaptırılmıştır. Mimar Sinan'ın yaptığı eserler arasında sayılan ve aynı yangında büyük zarar gören mektep ise, yeniden yaptırılmadığı için binası ortadan kalkmış ve son olarak arsası da yol genişletme çalışmaları sırasında

kaybolmuştur. Üsküdar Tarihi'ni yazan İ. Hakkı Konyalı, türbe ile mektep binasının 1941 yılında harap bir vaziyette mevcut olduğunu ve daha sonra yerine Denizcilik Bankası'nın yapıldığını kaydeder.

Gülfem Hatun'un İstanbul'a ait 953/1546 ve 986-988/1578-1580 tarihli vakıf tahrir defterlerinde vakfı ile ilgili ayrıntılı kayıtlar yer almaktadır. Her iki defter de hemen hemen aynı bilgileri ihtiva eder. Buna göre Gülfem Hatun bint Abdurrahman'ın 949/1542 yılının Cemaziyelâhîr ayı ortalarında tasdik edilmiş ve Ebüssuud Efendi'nin imzasını taşıyan bir vakfiyesi bulunmaktadır. Bu vakfiyeye göre vakfın 360.000 akçe nükûdu vardır, ancak bununun 160.000 akçesi ile akar yani gelir getirecek mülkler satın alınmıştır. Vakfiyede ayrıca vakfa ait olan çok sayıda dükkan, ev, fırın ve odanın dökümü verilerek bunlardan elde edilen gelirlerin miktarı kaydedilmekte, bir de kervansaraydan bahsedilmektedir. Masraflar arasında da vakfın idari personelinin yanında cami, kervansaray, mektep ve imaretteki görevliler ile bunların ücretleri sıralanmakta, ayrıca Üsküdar'daki imarete yapılan harcamalar kaydedilmektedir. Son olarak vakfın nezaretinin eski saray reisi tarafından hasbî olarak yani ücretsiz yapılacağı belirtilmektedir. Ayrıca, Üsküdar'daki vakıflarının yanında vâkifinin Manisa'da usûl-ü evkâfı ve mesârifâtı olduğu, yani Manisa'da faaliyet gösteren vakıfları bulunduğu bilgisi de yer almaktadır.

Tahrir defterindeki kayıtlarda vakfa ait 360.000 akçe nükûddan 160.000 akçesi ile akar satın alındığı bilgisi verilmeyle birlikte, 972/1564 yılına ait bir başka kayıta vakfın

550.000 akçe nükûda sahip olduğu görülmektedir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin Özcan, Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 211-212, 392-393.) Bu rakamlar vakfın günün şartlarına göre oldukça zengin olduğunu ve gelirleri ile giderlerinin rahatlıkla karşılanabildiğini göstermektedir.

Hasılı, Osmanlı sarayında dönem dönem bir kadınlar saltanatının yaşandığı doğrudur, fakat saraylı kadınlar daha çok halkın gönlünde bir taht kurabilmek için çabalamışlardır. Adını bilmediğimiz, duymadığımız yüzlerce, belki de binlerce isimsiz kahramandan biridir Gülfem Hatun. Saraya mensup kadınlar, aldıkları sosyal terbiye ile ve bir gelenek halinde hayır için yarışmışlar, ülkenin dört bir yanını hayır eserleri ve vakıflarla donatmışlar; hayır yapmayı ve vakıf kurmayı en önemli toplumsal görev olarak gören bir anlayışla, dünya ve içindeki nimetlerin geçiciliğinin, asıl ikbalin ve saltanatın ahirette olacağını idraki içerisinde sahip oldukları imkanları hayır işlerine sarfetmişlerdir. Osmanlı sarayında ve saray kadınları hakkında hikayesi yazılacak bir saltanat varsa o da işte budur.